

Turkijos kariuomenės dalyvavimas šalies ekonomikoje: netiesioginio pretorionizmo atvejis

Valerij Špak

Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto
Viešojo administravimo katedros doktorantas
El. paštas: valerijšpak@gmail.com

Santrauka. Remiantis Turkijos kariuomenės dalyvavimo šalies ekonomikoje pavyzdžiu, straipsnyje siekiama papildyti pretorionizmo koncepciją ir išryškinti netiesioginio pretorionizmo mechanizmus. Turkijos kariuomenė vaidina svarbų vaidmenį šalies ekonomikoje, o kariuomenės pensijų fondas OYAK laikomas vienu iš šalies verslo gigantų. Ekonominė veikla atveria galimybę išlaikyti neproporcingą kariuomenės autonomiją, silpnina civilinę kontrolę, užtikrina papildomą kariuomenės įtaką politikoje ir skatina pretorionizmo mechanizmų atsiradimą. Straipsnyje siekiama suvokti naujus visuomenės ir kariuomenės sąveikos reiškinius ir tendencijas, kai dėl kariuomenės dalyvavimo šalies ekonomikoje keičiasi pretorionizmo koncepcija, atsiranda naujų netiesioginių intervencijos į valstybės politiką būdų, nes Turkijos kariuomenės kontroliuojami verslo subjektai, naudodamiesi privilegijuota pozicija šalies ekonomikoje, korupciniais mechanizmais, daro netiesioginį poveikį politinei valstybės sistemai. Šitaip kariuomenės verslumas transformuoja pretorionizmo koncepcinę struktūrą, papildoma tiesioginius intervencinius veiksmus netiesioginėmis formomis, tokiomis kaip korupcija, ekonominis dominavimas, ekonominių reformų iškraipymas.

Reikšminiai žodžiai: pretorionizmas, Turkijos kariuomenė, kariuomenės verslumas, OYAK, kariuomenės autonomija, rentos siekimas, intervencija.

Participation of the Turkish Military in the Economy of the State: Case of Indirect Praetorionism

Summary. Based on the example of the Turkish military's involvement in the country's economy, this article seeks to complement the concept of praetorionism and to highlight the mechanisms of indirect praetorionism. The Turkish army plays an important role in the

Received: 03/04/2020. **Accepted:** 20/10/2020

Copyright © 2020 Valerij Špak. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

country's economy, while the military pension fund OYAK is considered one of the country's business giants. It provides an opportunity to maintain disproportionate institutional autonomy and weakens civilian control mechanisms. This provides the military with additional instruments of political influence and encourages the emergence of hidden mechanisms of praetorianism. The article seeks to understand new phenomena and trends in the interaction between the society and the military, as the involvement of the Turkish army in the country's economy changes the concept of praetorianism and provides new, indirect ways of intervening in public policy. Because of how the Turkish military controls business companies using a privileged position in the country's economy, corruption mechanisms that influence the mechanisms of the redistribution of economic resources and the pursuit of rents have an indirect impact on the political system of the state. In this way, military entrepreneurship has transformed the conceptual structure of praetorians and complemented interventions with indirect forms of influence, such as corruption, economic dominance, and the distortion of economic reforms.

Keywords: praetorianism, Turkish military, military entrepreneurship, OYAK, military autonomy, rent seeking, intervention.

Įvadas

2016 m. liepos 15 d. įvykiai Turkijoje po nesėkmingo bandymo įvykdyti karinį valstybės perversmą sukėlė šalyje ir visuomenėje daug nestabilumo ir netikrumo. Turkijos kariuomenės veiksmai, civilinės valdžios sprendimai, visuomenės reakcija į įvykius vėl išryškino visuomenės ir kariuomenės santykių Turkijoje problemą. Trys susikertantys impulsai – politinis, religinis ir ekonominis – paskatino intervencinius Turkijos ginkluotųjų pajėgų motyvus. Ekonominis pretekstas siejamas su painiais Turkijos kariuomenės komercinių interesų tinklais¹. Dėl to kartu su civilinių ir karinių santykių reforma civilinė valdžia bandė pertvarkyti kemalistinio instituto – didžiausio Turkijos kariuomenės kontroliuojamo verslo subjekto – koncerno OYAK (*Ordu Yardımlaşma Kurumu*) vadovybę. Reforma buvo siekiama subalansuoti Turkijos kariuomenės autonomiją ir sumažinti kariuomenės įtaką ekonominei ir politinei sritims. Trumpiau tariant, kariuomenės verslumas buvo įvertintas visuomenės ir kariuomenės santykių kontekste.

¹ Jacoby T., „A Historical Perspective on the July 2016 Coup Attempt in Turkey“, *Insight Turkey* 18 (3), 2016, p. 119–138.

Turkijos kariuomenės pensijų fondas OYAK yra vienas iš pagrindinių verslo gigantų ir beveik 50 metų – Turkijos kariuomenės galios ir autonomijos simbolis. Remiantis 2018 m. duomenimis, OYAK dalyviai yra ginkluotosios pajėgos, žandarmerijos ir pakrančių apsaugos vadovybės nariai bei kiti dalyviai. OYAK veikia kaip priverstinio taupymo įstaiga. Fondo turtas 2018 m. siekė daugiau nei **19,3 milijardo dolerių (vieno iš Turkijos ekonomikos lyderių Koç Holding turtas 2018 m. – 23,8 milijardo dolerių)**. OYAK investuoja į kasybos, cemento, automobilių, finansų, chemijos, metalurgijos ir energetikos pramonę. Dėl šių priežasčių OYAK tapo trečiuoju pagal dydį šalies pramonės konglomeratu po *Koç* ir *Sabancı* verslo grupių².

Pastarąjį dešimtmetį OYAK veikla pritraukė dėmesį dėl galimos neigiamos fondo įtakos valdžios institutams, dėl žalingo poveikio visuomenės ir kariuomenės santykiams, nes korumpuota kariuomenės veikla prisideda prie visuomenės paramos ir bendro valstybės struktūrų vientisumo erozijos³. Būtent dėl tokių priežasčių mokslininkai⁴, kurie tyrinėjo kariuomenės dalyvavimą ekonomikoje, dėmesį sutelkė į pasekmių analizę: kariuomenės institucinės autonomijos didinimą, politinės priežiūros mechanizmų slopinimą, visuomenės ir kariuomenės santykių disbalansą. Turkijos kariuomenės santykiai su visuomene visada pasižymėjo intervencija į valstybės politiką. Todėl, vertinant Turkijos kariuomenės ekonominį vaidmenį, reikia vertinti, kaip keisis jos sąsajos su visuomene. Tokių sąsajų pobūdis nėra statiškas, jis keitėsi priklausomai nuo socialinės ir politinės raidos, demokratizacijos politinių sąlygų. Todėl numanoma, kad šiuolaikinis Turkijos kariuomenės *globos* režimas turėjo sukurti intervencijos ir įtakos metodus, kuriems nereikėjo imtis perversmo ar tiesioginio kariuomenės valdymo.

² Hawser A., „Emerging Markets: Companies to Watch: Oyak Group/Turkey“, *Global Finance*, <<https://www.gfmag.com/magazine/april-2005/emerging-markets-companies-watch-oyak-groupturkey>>, 2019-12-02.

³ Goh K., Muravska J., „Military-owned Businesses: Corruption & Risk Reform“, *Transparency International UK, International Defence and Security Programme*, London.

⁴ Demir F., 2004, 2010; Onis Z., 1994, 1998; Parla T., 1998; Jung D., 2005 ir kt.

Kariuomenės *globėjos* statusas yra ypatingas Turkijos visuomenės ir kariuomenės santykių bruožas. Jos atstovai rėmėsi teise, įtvirtinta šalies Konstitucijoje, ginti šalies įkūrėjo Mustafos Kemalio Atatürko principus valstybės santvarkoje. Remiantis „globos ideologija“, buvo įteisinti pretorionizmo⁵ mechanizmai. Pretorionizmo reiškinių tyrinėjimai remiasi Samuelio Huntingtono, Eriko Nordlingerio, Amoso Perlmutterio išvalgomis. Nagrinėdami pretorionizmo struktūrą tyrinėtojai⁶ apibūdino reiškinių, bet išskyrė tik tiesioginės intervencijos į valstybės politiką būdą. Tai apribojo pretorionizmo sampratos taikymą socialiniuose moksluose. Šiuolaikiniuose tyrimuose terminas *pretorinis* dažnai vartojamas netiksliai arba per daug siaurai. Egzistuojantys bendrieji apibrėžimai neatskleidžia šio reiškinių esmės – jiems trūksta tikslų įvertinimų – kitaip tariant, nėra aiškaus pretorionizmo reiškinių koncepcinio modelio. Atsižvelgiant į tai, darytina išvada, kad pretorionizmo koncepcinei struktūrai reikia revizijos ir papildymų.

Norint pašalinti tyrinėjimų trūkumus, reikia aiškios koncepcijos, kad būtų galima atskleisti, kokią prasmę suteikiame sampratai *pretorionizmas* šiuolaikiniame valstybių raidos etape. Todėl straipsnyje ieškoma atsakymo į klausimą, kaip dėl kariuomenės verslumo apraiškų keičiasi pretorionizmo pobūdis ir atsiranda naujų, netiesioginių intervencijos į valstybės politiką būdų? Tam keliama užduotis – tiksliai identifikuoti esamus ar numanomas pretorionizmo teorijos struktūrinius elementus – yra labai aktuali, nes gautos žinios padėtų struktūrinti išskirtus elementus aplink koncepcinį branduolį, taip pat suteiktų pagrindą išsamioms pretorionizmo studijoms. ***Stripsnio tikslas*** – *remiantis Turkijos kariuomenės dalyvavimo šalies ekonomikoje pavyzdžiu, papildyti pretorionizmo koncepciją ir išryškinti netiesioginio pretorionizmo mechanizmus.*

⁵ Pretorionizmas (angl. *praetorianism*) – korumpuotas kariuomenės despotizmas arba kariuomenės kišimasis į politiką (Oxford Reference, Merriam-Webster Dictionary).

⁶ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977; Perlmutter A., *Political Roles and Military Rulers*, Frank Cass, 1981, p. 1–307.

Norint pasiekti suformuluotą tikslą, straipsnyje bus remiamasi atvejo analizės metodais. Daugiausia dėmesio bus skiriama pretorionizmo reiškinių sampratai apibendrinti ir sudedamiesiems elementams išskirti. Vėliau bus nagrinėjamas Turkijos kariuomenės verslumo atvejis, kaip tiriamojo reiškinių koncepcijos transformacijos pagrindas. Tyrimo metu bus identifikuotos kariuomenės ekonominio pobūdžio poveikio priemonės, taip pat tiesioginiai ir netiesioginiai veiksmai, kurie gali turėti įtakos pagrindinių šiuolaikinės demokratijos visuomenės ir kariuomenės santykių elementų silpnėjimui. Nustačius šiuos veiksnius ir sąsajas tarp jų, bus galima tobulinti esamą pretorionizmo koncepcinę struktūrą.

1. Klasikinė pretorionizmo koncepcinė struktūra

1.1. Pretorionizmo definicija

Chronologiškai terminas *pretorionizmas* kariuomenės kontekste tyrėjų buvo vartojamas jau XIX a., dažniausiai kariuomenės savivalės ar perversmų situacijose. Politiniai filosofai Karlas Marxas ir Frydrichas Engelsas pavartojo šį terminą, apibūdindami prancūzų kariuomenę Didžiosios Prancūzijos revoliucijos laikais ir XIX a. pradžios ispanų kariuomenę⁷. Filosofai vartojo žodį *pretorinis*, kuris tapo „samdinių, žiaurumo, kariuomenės savivalės simboliu“⁸.

Apibendrinant modernių mokslininkų pretorionizmo supratimą, galima išskirti du pagrindinius požiūrius. Pirmuoju, instituciniu požiūriu, „žemos institucionalizacijos ir aukšto socialinių grupių aktyvumo lygio politinės sistemos yra sistemos, kuriose socialinės jėgos veikia tiesiogiai politinėje srityje, taikydamos savo metodus“⁹. Ins-

⁷ Маркс К., Энгельс Ф., *СОЧИНЕНИЯ*, Январь 1854–январь 1855. Государственное издательство политической литературы, т. 10, Москва, 1958, р. 507.

⁸ Маркс К., Энгельс Ф., *СОЧИНЕНИЯ*, Государственное издательство политической литературы, т. 12, Москва, 1958, р. 787.

⁹ Huntington S. P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968, р. 28.

titucinis požiūris sietinas su S. Huntingtonu, kuris knygoje¹⁰ išdėsto savo požiūrį į „pretorinę visuomenę“, kai politikoje dalyvaujantys veikėjai nepriima politinių institucijų ir lyderių kaip teisėtų. Anot politologo, pretorinės sistemos koncepcijoje socialinės klasės įvardijamos kaip pretorionizmo subjektai, tačiau nė viena klasė valstybėje neturi tokių galių ir organizacinės struktūros, kad dominuotų politinėje sistemoje. Nors S. Huntingtono išvalgos apie pretorinę valstybę pasirodė daugiau nei prieš pusę amžiaus, jos yra aktualios ir dabar¹¹. Antrasis požiūris į pretorionizmą grindžiamas šio reiškinio suvokimu kaip „situacijos, kai tam tikros visuomenės karinė klasė vykdo savarankišką politinę valdžią, faktiškai ar grasindama panaudoti karinę jėgą“¹². Klasikinė pretorionizmo apibrėžtis, kurią pateikė Fridrichas Mandellis Watkinsas, pasirodė 1933 m. *The Encyclopedia of the Social Sciences*¹³ leidinyje. Ši samprata siejama su kariuomene – visuomenės klase kaip nagrinėjamo reiškinio subjektu.

Vienas iš pagrindinių pretorionizmo tyrinėtojų E. Nordlingeris reiškinį apibūdino pagal F. M. Watkinso definiciją, t. y. situacija, kai kariniai pareigūnai yra dominuojantys politiniai subjektai bei veikėjai dėl jų galimybės grasinti panaudoti jėgą ar tiesiogiai ją taikyti¹⁴. Anot E. Nordlingerio, „pretorionizmas (arba karinė intervencija) įvyksta, kai karininkai daugiau ar mažiau atvirai grasina įvykdyti valstybės perversmą, jei nesilaikoma tam tikrų reikalavimų; kai jie įvykdo nesėkmingą perversmą; kai perversmo rezultatas – vyriausybės pakeitimas ir, svarbiausia, kai karininkai patys kontroliuoja vyriausybę“. A. Perlmutterio (1981) teigimu, modernusis pretorionizmas pasireiškia toje valstybėje, kurioje kariuomenė linkusi įsikišti ir potencialiai

¹⁰ Huntington S. P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968, p. 1–484.

¹¹ Raviot J.-R., „Putinism: A Praetorian System?“, *Notes de l'Ifri*, 2018.

¹² Watkins F., „Praetorianism“, *The Encyclopedia of the Social Sciences*, 1934, XII, p. 305–306.

¹³ Seligman E., Johnson A., *Encyclopedia of the Social Sciences*, The Macmillan Company, 1934, XII, p. 1–716.

¹⁴ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977, p. 2.

gali dominuoti politinėje sistemoje¹⁵. Pasak mokslininko, karinis ir politinis intervencionizmas pasireiškia perversmais ir konfrontacijomis, tiek sėkmingomis, tiek nesėkmingomis. A. Perlmutterio pateikta pretorinių kariuomenių tipologija yra gana išsami, tačiau yra kritikuojama dėl to, kad tyrinėtojas „paaiškina“ tik sėkmingus karinius perversmus. O socialinių permainų, kurios išprovokuoja sėkmingą ar nesėkmingą perversmą, konjunktūra lieka neaiški.

Šiuolaikiniuose visuomenės ir kariuomenės santykių tyrimuose pretorionizmo samprata vartojama rečiau, tačiau tyrinėtojai pasitelkia klasikinės koncepcijos teiginių kompiliaciją. D. H. Kiney pretorionizmą apibūdina kaip padėtį, kai kariuomenė „vaidina dominuojantį vaidmenį politinėse struktūrose ir institucijose“, yra „linkusi dažnai kištis, norėdama paveikti politiką ir „konstitucinius pokyčius“, ir gali „dominuoti politinėje sistemoje“¹⁶. Kitas tyrinėtojas, Renaud Egreteau, kelia mintį, kad pretorionizmas – tai skirtingos ginkluotųjų pajėgų politinės intervencijos formos (nuo tiesioginio valdymo iki politikos kontrolės), įvertinant jų poveikį politiniam stabilumui, valdymui ir demokratizacijai¹⁷. Jo nuomone, šiuolaikinėje politikoje pretorionizmas reiškia patologinę kariuomenės politinę įtaką besiformuojančiai demokratinei pilietinei visuomenei¹⁸. Kiti tyrinėtojai pretorionizmą apibrėžia kaip kariuomenės faktinį jėgos panaudojimą ar grasinimą ją panaudoti, kaip nepriklausomą politinį veikėją¹⁹ arba siekiantį įsitraukti į tautos suvereniteto sritis, naudojant agresyvesnes

¹⁵ Perlmutter A., „The Praetorian State and the Praetorian Army. Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities“, *Comparative Politics* 1 (3), 1969, p. 383.

¹⁶ Kiney D. H., „Politicians at Arms: Civilian Recruitment of Soldiers for Middle East Coups“, *Armed Forces & Society* 45 (4), 2019, p. 682.

¹⁷ Egreteau R., „The Continuing Political Saliency of the Military in Post-SPDC Myanmar“, *Debating Democratization in Myanmar*, ISEAS–Yusuf Ishak Institute, 2014, p. 259.

¹⁸ Egreteau R., „Patterns of Military Behavior in Myanmar’s New Legislature“, *Asia Pacific Bulletin*, Nr. 233, 2013.

¹⁹ Birsan Örs H., „The Perception of the Army by Armenian Minorities Living in Turkey“, *Armed Forces & Society* 36 (4), 2010, p. 604–626.

intervencijos formas²⁰. Straipsnyje apie civilinius ir karinius santykius Pakistane S. Singho ir M. Bailey teigia, kad *pretorinė demokratija* yra pretorinis režimas, kuriame kariuomenė leidžia daugiapartinius rinkimus ir priima jų rezultatus, tačiau su sąlyga, kad civiliai vadovai sutinka su tam tikrais apribojimais vykdyti vyriausybės valdžią, ypač atsižvelgiant į kariuomenės korporacinius interesus²¹. Kita vertus, šiuolaikiniuose tyrimuose ši samprata vartojama ne visai tiksliai. J.-R. Raviotas, Rusijos politikos tyrimuose vartodamas sąvoką „pretorionizmas“, turėjo omenyje „putinizmą“, „korpokratūrą“ arba aukščiausio šalies politinio ir administracinio elito kontrolės sistemą strateginiuose ekonomikos sektoriuose²². H. Trinkūnas ir D. Pion-Berlinas, pavyzdžiui, pavartojo sąvoką „civilinis pretorionizmas“ – šalies kariuomenės vengimo kištis į valstybės konstitucinius pokyčius, galinčius sukelti kariuomenės egzistencinę krizę ir turėti tam tikrų pasekmių, kontekste. Tačiau pretorionizmo esmė yra daug gilesnės prasmės sisteminis reiškinyss valstybėje. Jo suvokimui, išryškinant išskirtinius požymius ir nustatymą tam tikrai reiškinių klasei, skiriamos trys kategorijos: civilinio valdymo veiksmingumas, kariuomenės aplinka ir intervencijos bei jų pokyčių dinamika, atspindinti šiuolaikinį požūrį į pretorionizmą.

1.2. Pretorionizmo turinio kategorijos

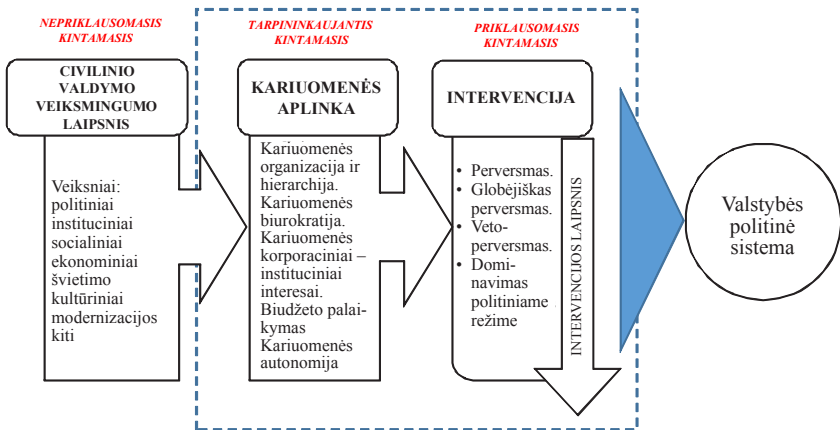
Klasikinėje pretorionizmo koncepcinėje struktūroje galima numanyti tris pagrindinius dėmenis: nepriklausomasis kintamasis, apibūdinamas kaip civilinio valdymo veiksmingumas, priklausomasis kintamasis, apibūdinamas kaip *intervencija*, ir papildomas tarpininkaujantis kintamasis – karinė aplinka (*kariuomenė*), paaiškinantis ryšius tarp kate-

²⁰ Moran J. P., „Praetorians or Professionals? Democratization and Military Intervention in Communist and Postcommunist Russia“, *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 15 (2), 1999, p. 41–68.

²¹ Singh C., Bailey M., „Praetorian Democracy, Illiberal but Enduring: Pakistan as Exemplar“, *Southeast Review of Asian Studies*, 2013, p. 103.

²² Raviot J.-R., „Putinism: A Praetorian System?“, *Notes de l'Ifri*, 2018, p. 11.

gorijų. Priklausomasis kintamasis *kariuomenės intervencija* yra nepriklausomojo kintamojo funkcija, kurią galima apibūdinti kaip civilinio valdymo išorinius ir vidinius veiksnius, destabilizuojančius visuomenės ir kariuomenės santykių balansą ir kariuomenės aplinkos pusiausvyrą. Esamų civilinės valdžios veiksmingumo, kariuomenės aplinkos struktūrinių charakteristikų, kariuomenės intervencijos komponentų analizė leidžia sudaryti reiškinių koncepcinius rėmus (žr. 1 pav.). Sukurta koncepcinė struktūra atspindi konservatyvų arba klasikinį požiūrį į pretorines sistemos komponentų tarpusavio sąsajas.

1 pav. *Koncepcinė pretorionizmo sistema*

Pirmoji kategorija – civilinio valdymo veiksmingumas. Jis vaidina svarbų vaidmenį užtikrinant civilinės valdžios saugumo sektoriaus valdymą, atliekant bendras funkcijas – įstatymų leidybos, priežiūros ir biudžeto kontrolės ir pan. Todėl kai kurie tyrėjai (Timothy J. Coltonas, Thane Gustafsonas, Michaelis C. Horowitzas, Alfredas Stepanas, Claude’as E. Welchas), kurie pabrėžia civilinio valdymo veiksmų svarbą įsitvirtinant pretorinei kariuomenei, nurodo, kad pasekmių spektras yra labai platus – nuo karininkų korpuso nuoskaudų iki politinio režimo legitimumo. Kitaip tariant, poveikį galima api-

brėžti kaip įvairialypį įtakos lauką kariuomenės aplinkai, dėl kurio yra inicijuojami ir (ar) paleidžiami kariuomenės apsauginiai ir vėliau pretorionizmo mechanizmai.

Civilinės valdžios poveikio kariuomenei rezultata galime apibūdinti naudodami charakteristikas pagal visuomenės ir kariuomenės koherencijos sritis: karinę, politinę, socialinę, ekonominę, kultūrinę, edukacinę ir pan. Pavyzdžiui, politinė charakteristika susideda iš plataus spektro poveikio veiksnių – konstitucijos pakeitimo (kardinaliai keičiant ginkluotųjų pajėgų vaidmenį ir pan.); nacionalinės gynybos politikos dėmenų, kurie apima visas gynybos politikos kryptis, pradedant saugumo doktrinų kūrimu ir baigiant kariuomenės dislokacija užsienyje²³. Ekonominė charakteristika apima gynybinio biudžeto, kariuomenės finansinių interesų ir apmokėjimo sąlygų reguliavimą. Trumpai tariant, intervenciniai motyvai nuosekliai ir stipriai suaktyvinami, kai civilinė valdžia arba nepateikia tinkamos paramos kariuomenei, arba sukuria politinį, institucinį socialinį disbalansą santykiuose su ginkluotosiomis pajėgomis.

Kariuomenės aplinka. Kariuomenės aplinkos savybės yra tokios institucinės savybės, kurios tarpininkauja jai reaguojant į tam tikrus dirgiklius. Jas galime pavadinti tarpiniais kintamaisiais, mediatoriais (žr. 1 pav.) – elementais, kurie padeda išsiaiškinti ryšį tarp nepriklausomųjų ir priklausomųjų kintamųjų. Būtent kariuomenės aplinkos savybės nulemia, kaip ir kodėl atsiranda tam tikras ryšys tarp civilinės valdžios veiksmingumo ir intervencinių kariuomenės motyvų. Kariuomenės aplinkos kategorija apima tokias charakteristikas kaip hierarchinė struktūra, profesionalumas, instituciniai interesai ir kariuomenės autonomija. E. Nordlingeris pažymėjo, kad „svarbiausias intervencijos motyvas yra ginti ar stiprinti ginkluotųjų pajėgų korporatyvinius interesus“²⁴. Analogiškai teigė ir S. Fineris – kad „pretorinės armijos yra labai jautrios civilių bandymams atimti iš jų „segmentinius inte-

²³ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977, p. 86–87.

²⁴ Ten pat, p. 65.

resus“ ir stengsis juos sustiprinti, kai įmanoma“²⁵. Pasak C. Singho ir M. Bailey, „kariuomenė turi interesų valstybės valdymo srityje, siekdama korporatyvinių interesų, ir tai suformavo stiprų ryšį su karine intervencija“²⁶. Kariuomenę, kaip ir kitus valstybės institutus, domina tinkama biudžeto parama, savarankiškumas tvarkant vidinius reikalus²⁷. Ginkluotųjų pajėgų korporatyviniai interesai taip pat apima organizacijos kontrolę, vidaus saugumą, mokymą, paaukštinimą, atlyginimus, modernizaciją, ginklų pirkimą ir t. t.²⁸

Kariuomenės autonomija, kaip ir korporatyviniai interesai, yra veiksnys, kuris gali sukelti aktyvius kariuomenės atstovų veiksmus. Pasak E. Nordlingerio, „civilinės valdžios nesutikimas tenkinti kariuomenės biudžetinius interesus ne visada sukelia stiprius intervencijos motyvus. Kišimasis į kariuomenės vidaus reikalus beveik visada tai padaro“²⁹. Kariuomenės autonomija nenumato civilinės valdžios atstovų dalyvavimo rengiant švietimo ir mokymo programas, karininkų pasiskyrimo į tam tikras pareigas, strategijų formavimo, modernizavimo. Kariuomenės intervenciniai motyvai suaktyvinami, kai civilinės valdžios atstovai nepateikia tinkamos paramos kariniam biudžetui, kišasi į karinę autonomiją, sukuria ar plečia civilinių pajėgų kontrolę ir taip kelia grėsmę reguliariosios kariuomenės egzistavimui.

Intervencija. Svarbiausia pretorionizmo turinio kategorija yra intervencija arba kišimasis į „valstybės politiką“ kaip tiesioginis kariuomenės veikimo būdas (žr. 1 pav.). Žodis „intervencija“ kilęs iš lotyniško žodžio *intervenire*, kuris reiškia „įsikišti, nutraukti“; situacija, kai kažkas įsitraukia į tam tikrą problemą, norėdamas paveikti tai, kas vyksta³⁰. Karinė intervencija, anot L. N. McAlisterio, tai „situacija,

²⁵ Finer S., *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, London: Pall Mall Press, 1962, p. 34.

²⁶ Singh C., Bailey M., „Praetorian Democracy, Illiberal but Enduring: Pakistan as Exemplar“, *Southeast Review of Asian Studies*, 2013, p. 104.

²⁷ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977, p. 65.

²⁸ Ten pat, p. 66.

²⁹ Ten pat, p. 71.

³⁰ <<https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/intervention>>, 2019-11-04.

kai ginkluotosios pajėgos ar jų dalis sąmoningai dalyvauja vyriausybinuose procesuose, siekdamos peržengti teisėtus tarnybos interesus³¹. Intervencijos matuojamos tiesioginio smurto panaudojimo laipsniu ir gali pasireikšti pradedant trumpu ir ribotu kariniu įsitraukimu į civilius reikalus ir baigiant visiška karinės valstybės kontrole.

Tradiciskai kariuomenės intervencija skirstoma į perversmus, globėjiškus perversmus, veto perversmus, vyriausybės kontrolę, karinius ginčus dėl suverenos valdžios sprendimus arba karinį arbitražą, dominavimą režime. J. Jenkinsas ir A. Kposowa perversmą apibrėžė kaip nereguliarių vykdomosios valdžios perleidimą, kurį vykdo reguliariosios ginkluotosios pajėgos arba vidaus saugumo pajėgos, naudojamos jėgą ar grasindamos savo galia³². Globėjiško perversmo tikslas dažniausiai yra viešosios tvarkos gerinimas ir korupcijos nutraukimas, galių struktūra valstybėje nesikeičia. *Veto* perversmas – mažesnio masto smurtiniai kariuomenės veiksmai, kai kariuomenės atstovų tikslas yra išvengti pokyčių, kurie, jų manymu, kenkia kariuomenės interesams, arba saugoti *status quo* nuo radikalių politinių pokyčių. Kariuomenė savo veiksmais arba grasinimais panaudoti agresiją riboja vyriausybės sprendimus, tačiau pačios vyriausybės nekontroliuoja. Kariuomenės dalyvavimo valstybiniame režime kaip intervencijos tikslas yra ne tik kontroliuoti vyriausybę, bet ir dominuoti režime, kontroliuoti didelius politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo segmentus. Trumpai tariant, dominavimas politiniame režime reiškia skirtingų tipų karines diktatūras arba autoritarinius režimus, kai kariškiai visiškai kontroliuoja politinę valdžią, o diktatorius dažnai yra aukšto rango karininkas.

Anksčiau apibūdinti kariuomenės intervencijos tipai yra susiję su politinio smurto veiksmais. Tai – tiesioginiai smurtiniai veiksmai, nes yra ne tik tikslus adresatas, bet ir apibrėžtas smurto šaltinis. Taip

³¹ McAlister L., „The Military“, *Continuity and Change in Latin America*, Stanford University Press, 1964, p. 136–160.

³² Jenkins J. C., Kposowa, A. S., „The Political Origins of African Military Coups“, *International Studies Quarterly* 36, 1992, p. 271–292.

pat aiškiai identifikuojamas smurto panaudojimas, siekiant politinių tikslų (Kaase, Marsh)³³. Visų tipų intervencijose galima nustatyti kariuomenės interesus, taikomus karinius prievartos metodus. Kariuomenės atstovai identifikuojami kaip tiesioginių smurtinių veiksmų subjektai, o tai visiškai deformuoja visuomenės ir kariuomenės santykių sistemą, sukelia pokyčių valstybės valdžios srityje.

Nedaugelis visuomenės ir kariuomenės santykių tyrėjų mini netiesiogines intervencijas, kur netiesioginis valdymas reiškia numanomą kariuomenės dominavimą valdžioje ir įtaką politikai. Pavyzdžiui, Muthiah Alagappa detalizuoja netiesioginio pretorionizmo reiškinių, kalbėdamas apie kariuomenės ketinimą paveikti politiką per „sąjungą su tam tikrais politiniais ir administraciniais interesais, šantažą (įskaitant politinės paramos nutraukimą) ir grasinimą bei jėgos naudojimą“³⁴. Tačiau tokios išvalgos nesuteikia pakankamo analitinio aiškumo, nes netiesioginių intervencijų būdai yra politinio smurto pobūdžio ir leidžia identifikuoti ir smurto šaltinį – kariuomenę, ir politinius tikslus. Tyrimuose taip pat matyti trūkumų, susijusių su nesėkmingais intervenciniais veiksmais. E. Nordlingerio, A. Perlmutterio tyrimuose nepaaiškinama, kaip valstybės politinę valdžią veikia nesėkmingi perversmai, grasinimai panaudoti karinę jėgą arba kiti pretorionizmo būdai, kurie net nėra apibrėžti klasikinėje koncepcijoje.

2. Pretorionizmo koncepcijos raida. Turkijos atvejis

Istorinės prielaidos Turkijos ginkluotųjų pajėgų pretoriniam pobūdžiui susiklostė dėl kariuomenės vaidmens formuojantis valstybei. Turkijos kariuomenė buvo modernizacijos proceso centre nuo XIX a. pabaigos, kai Jaunųjų turkų valdymas sukūrė karinio aktyvumo precedentus. Kuriantis Respublikai būtent Turkijos kariuomenė, kuriai

³³ <https://www.ku.lt/shmf/wp-content/uploads/sites/6/2016/03/Riekasius_politinis_dalyvavimas_2011.pdf>.

³⁴ Alagappa M., *Investigating and explaining Change: An Analytical Framework*, Stanford University Press, 2001, p. 34.

vadovavo Mustafa Kemal, įveikė armėnų ir graikų pajėgų invaziją Nepriklausomybės kare ir sustabdė turkų valstybės išardymą. Ta pati kariuomenė gynė Turkijos nepriklausomybę nuo galimos Antantės valstybių intervencijos. Vėliau kuriantis Respublikai kariuomenė įgijo didelį autoritetą ir prestižą Turkijos visuomenėje. Išskirtinį vaidmenį šalyje – globoti ir ginti valstybės santvarką – kariuomenės atstovai priskyre sau dėl dalyvavimo įkuriant ir ginant Respubliką. Pasak E. Nordlingerio, „kariškiai turi ypatingą atsakomybę, svarbią misiją, kuri peržengia jų įsipareigojimus esamiems vadovams. Tai yra pagrindinis pretorionizmo principas“³⁵. Todėl kariuomenė, kuri instituciniu požiūriu yra darniausia ir organizuočiausia grupė Turkijoje, buvo atsakinga už valstybės likimą ir nacionalinę pažangą. Turkijos kariuomenė tapatinosi su valstybe ir bet kokią valstybę, kuri, kariuomenės atstovų manymu, prieštaravo Atatiurko nustatytiems principams, laikė grėsme Respublikai. Misija ginti Respublikos santvarką buvo įteisinta Turkijos Konstitucijoje ir Turkijos ginkluotųjų pajėgų vidaus kodekse. Tačiau kariuomenės atstovai tvirtino, kad, net jei nebūtų jokio teisinio pagrindo veikti, kariuomenės atstovai turėjo įgaliojimus veikti pagal nerašytą taisyklę – „savarankiškai prisiimti užduotį situacijoje“. Atsižvelgdama į globėjos vaidmenį, Turkijos kariuomenė keturis kartus tiesiogiai nutraukė politinius procesus Respublikos istorijoje, prisiimdama atsakomybę ir principingai laikydamosi numatytų globos principų.

Didelį poveikį Turkijos kariuomenės ir visuomenės santykiams turėjo globalizacijos, šalies modernizacijos, eurointegracijos procesai. Globalizacija pasireiškė kapitalo, technologijų internacionalizavimu, o politiniai pokyčiai valstybėse siejami su daugybe neoliberalių ekonominių reformų. Septintame dešimtmetyje kariuomenės valdomas politinis režimas sukūrė, o neoliberalios reformos pakeitė jos kontroliuojamus verslo subjektus, kurie tapo galingais finansiniais konglomeratais ir pasiekė ypatingą įtakos valstybėje lygį.

³⁵ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977, p. 11.

Eurointegracijos procesai taip pat transformavo Turkijos kariuomenės galias. Europos Sąjungos sąlygos, adaptacinis spaudimas priartinti Turkijos autoritarinį politinį režimą prie ES *acquis communautaire* paskatino civilinių ir karinių santykių demokratizaciją, nes ES ne tik nuolat kritikavo „autonominį“ kariuomenės vaidmenį politikoje, bet ir primygtinai reikalavo reformų visuomenės ir kariuomenės santykių srityje. ES inspiruojamos reformos buvo nukreiptos į institucinius mechanizmus, kurie padėjo Turkijos kariuomenei kontroliuoti politiką – Nacionalinio saugumo tarybą, kariuomenės specialiuosius teismus ir įvairius departamentus, grupes ir centrus, įsteigtus generalinio štabo. Reformos sumažino Turkijos kariuomenės institucines galimybes veikti Turkijos politinėje sistemoje.

Savo ruožtu Turkijos kariuomenei kaip valstybingumo globėjai tiesioginiai intervenciniai veiksmai tapo nepriimtini dėl galimo pasaulinio pasmerkimo ir šalies izoliacijos. Todėl Turkijos ginkluotosios pajėgos susilaikė nuo tiesioginių intervencijų, kurios, jų atstovų manymu, prieštarauja supratimui apie demokratiją ir kenkia profesiniam susitelkimui. Atsižvelgiant į tai, kad kariuomenė prarado galią politinių sprendimų priėmimo mechanizmuose (dėl Nacionalinės gynybos tarybos reformos) ir teismų sistemoje (dėl karinių teismų reformos), karinė intervencija į politiką taip pat neteko legitimumo Turkijos visuomenės akyse.

Kita vertus, nepaisant vidinių ir išorinių veiksnių, Turkijos kariuomenės vaidmuo šalyje nepasikeitė. Turkijos kariuomenė ir toliau saugo šalį nuo kraštutinių judėjimų, fundamentalistų ir separatistų grupių, keliančių grėsmę Turkijos nacionalinei vienybei ir teritoriniam vientisumui. Tokie veiksniai, nepaisant reformų, grąžina Turkijos kariuomenei konstitucinės santvarkos sergėtojos – globėjos statusą, o tai skatina ją dominuoti šiuolaikinėje politikoje pasitelkiant netiesioginius mechanizmus.

Atsižvelgiant į anksčiau aprašytus procesus, Turkijos visuomenės ir kariuomenės santykiuose susidarė paradoksali situacija. Demokratizacijos procesus skatinanti Turkijos kariuomenė dėl tokių modernizaci-

jos procesų prarado institucinę autonomiją, o tai, anot E. Nordlingerio, turėjo paskatinti intervencinius motyvus³⁶. Tada dėl kariuomenės verslumo suformuotos ekonominės, politinės įtakos padidėjusi autonomija rodo kompensacinius Turkijos kariuomenės institucinės autonomijos mechanizmus. Šiuo atveju kariuomenės autonomijos tikslas – „ginti savo pagrindines profesines funkcijas nuo nepageidaujamo išorės kišimosi“ – bus paverstas į „vyriausybės prerogatyvų ribojimą stiprinant pačios kariuomenės sprendimų priėmimo galias³⁷“ priemone. Tai suponuoja, kad šiuolaikinės pretorinės kariuomenės naudojami intervencijos ir įtakos būdais, kuriems nereikia imtis perversmo ar tiesioginio karinės biurokratijos valdymo. Nes, kaip bus apžvelgta vėliau, intervencinių veiksmų pobūdis perkeliamas į ekonominę įtakos ir ekonominių šešėlinių mechanizmų sferą.

2.1. Turkijos kariuomenės verslumas

Turkijos patirtis nuo devintojo dešimtmečio yra pavyzdys tiriant skirtingų politikos elementų, tarp jų valstybinės biurokratijos, ginkluotųjų pajėgų, verslo sektoriaus, pilietinės visuomenės ryšius. Būdingi šios valstybės trūkumai – stipri kariuomenės, įstatymų leidybos ir ekonominių institucijų hegemonija, demokratinės atskaitomybės ir ekonominių bei politinių klausimų skaidrumo stoka, leidžia kariuomenei įsitvirtinti viešajame gyvenime ir, naudojant valstybės mechanizmus, plėtoti ir didinti verslumą.

Šiuolaikinėje valstybėje kariuomenės biudžeto formavimas suteikia civilinei valdžiai svarbų vaidmenį nustatant kariuomenės kontrolės mechanizmus. Tačiau kai esamų valstybės teikiamų išteklių nepakanka, egzistenciniai, instituciniai interesai gali skatinti aktyvią kariuomenės verslumo plėtrą. **Kariuomenės verslumas (angl. mili-**

³⁶ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977, p. 17.

³⁷ Sakallioglu U., „The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy“, *Comparative Politics* 29, 1997, p. 153.

tary entrepreneurship) šiame straipsnyje suprantamas kaip ginkluotųjų pajėgų ekonominė veikla, jų gebėjimas kurti ir vystyti verslą bei inovacijas. Nesvarbu, ar ją kontroliuoja gynybos ministerijos, įvairios ginkluotųjų pajėgų rūšys, specifiniai junginiai, ar pavieniai karininkai³⁸. Atsižvelgiant į pagrindinių autorių (J. Brömmelhörsterio, W.-C. Paeso, K. Mani ir kt.) išvalgas, kariuomenės verslumo atsiradimą lėmė: finansavimo trūkumas; silpna civilinė kontrolė; ekonominis oportunitizmas; rūpinimasis karininkų bendruomenės interesais ir t. t. Kariuomenės verslumas dėl beveik nekontroliuojamų papildomų pajamų pašalina svarbiausią civilinės valdžios įtakos ginkluotosioms pajėgoms šaltinį – kariuomenės biudžeto kontrolę. Tai sustiprina kariuomenės institutą ir karininkų politinę galią – padaro juos mažiau priklausomus ir todėl mažiau atskaitingus politikams ir visuomenei. Anot K. Mani (2007), „kariuomenės verslininkai yra dvigubai galingi: jie ne tik turi prievartos panaudojimo monopolį valstybėje, bet ir yra pelningų rinkos įmonių, kurias minimaliai kontroliuoja valdžios pareigūnai ar plačioji visuomenė, suinteresuotosios šalys“³⁹. Analogiškai savo tyrime teigia ir Gerassimosas Karabelias – kad nepriklausoma kariuomenės ekonominė galia nėra formalizuota ar atstovaujama atitinkamų institutų⁴⁰. Mokslininko teigimu, tai yra turto, kapitalo galia, kapitalo atstovų gebėjimas daryti poveikį priimamiems politiniams sprendimams, apskritai valstybės politikai.

Pagrindinė Turkijos kariuomenės verslumo iliustracija – OYAK, yra pretorionizmo suformuotas produktas. Turkijos kariuomenės išitraukimas į ekonomiką prasidėjo 1961 m., įkūrus pensijų fondą OYAK, iškart po 1960 m. karinio perversmo ir vyraujant kariniam režimui. 1960 m. gegužės 27 d. kariuomenės intervencija buvo isto-

³⁸ Brömmelhörster J., Paes W.-C., *The Military as an Economic Actor. Soldiers in Business*, Palgrave Macmillan Ltd, 2003, p. 4.

³⁹ Mani K., „Militaries in Business. State-Making and Entrepreneurship in the Developing World“, *Armed Forces & Society* 33 (4), 2007, p. 592.

⁴⁰ Karabelias G., „The Evolution of Civil-Military Relations in Post-War Turkey, 1980–1995“, *In Seventy-Five Years of the Turkish Republic*, Portland, Oregon: Frank Cass Publishers, 2000, p. 139–140.

rinės, politinės ir ekonominės krizės rezultatas. Siekdami sumažinti socialinių ir ekonominių krizių poveikį kariuomenei, laikini šalies vadovai sukūrė kariuomenės kontroliuojamą ekonominį vienetą – OYAK⁴¹. Po 1961 m. perversmo pensijų fondai buvo leista įsigyti kelių didelių įmonių, nepriklausančių gynybos sektoriui, kontrolinius akcijų paketus. Turkijos kariuomenės pensijų fondo kontrolė apėmė daugiau nei septyniolika įmonių, veikiančių maisto, automobilių, statybų, bankininkystės, technologijų, akcijų ir draudimo sektoriuose, o XXI a. išaugo į didžiulį Turkijos kariuomenės verslumo simbolį.

Karinių ryšių ekonominė vertė Turkijos kontekste yra palyginama (remiantis kelių naujausių tyrimų, vertinančių politinių ryšių vertę, rezultatais) su kitų politinių veikėjų, tokių kaip parlamentarų ir aukščiausių šalies vadovų, ryšiais⁴². Kariuomenės verslumas, militarizuota verslo subjektų organizacinė struktūra ir labai padidėję finansiniai, ekonominiai ištekliai lemia įvairių mechanizmų atsiradimą kariuomenės poreikiams patenkinti. Nesėkmingų liberalių reformų laikotarpiu Turkijos kariuomenei finansuoti, nepaisant bendrų karinių išlaidų biudžeto ir papildomų biudžetų sąskaitų, taip pat buvo sukurti du unikalūs kanalai, užimantys reikšmingą vietą šalies ekonomikoje dėl savo turimos įtakos šalies rinkoms, kuriais kariškiai tiesiogiai dalyvauja rinkos veikloje: Turkijos ginkluotųjų pajėgų stiprinimo fondas (*Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı*, TSKGV) ir Turkijos ginkluotųjų pajėgų pensijų fondas OYAK.

2.2. Turkijos kariuomenės verslo struktūros dėmenys – OYAK ir TSKGV

Turkijos ginkluotųjų pajėgų pensijų fondas OYAK sukurtas siekiant pagerinti kariuomenės narių finansinę ir socialinę padėtį. OYAK

⁴¹ Acar K., „Civilian and Military Relations in Turkey: A Historical Survey“, *CMI Working Paper*, 2016, p. 11.

⁴² Göktepe G., Satyanath S., „The Economic Value of Military Connections in Turkey“, *Public Choice*, 2013, p. 531–552.

įsteigtas specialiu įstatymu (Nr. 205) 1961 m. sausio 3 d., kuris apibrėžia fondo teisinį statusą, administracinę struktūrą, narius, finansinius šaltinius, socialinės apsaugos ir socialinės paramos veiklą, ekonomines investicijas ir teises OYAK privilegijas. OYAK įstatymo pirmajame straipsnyje teigiama, kad „pagalbos fondas įkurtas siekiant teikti Turkijos ginkluotųjų pajėgų nariams jame nurodytą socialinę paramą“: pensijas, mirties ir invalidumo išmokas, taip pat būsto ir asmenines paskolas⁴³.

Pagrindinė OYAK užduotis yra priverstinio taupymo įstaigos veikla. Remiantis OYAK įstatymu, pajamas sudaro kas mėnesį išskaičiuojami privalomi narystės mokesčiai iš karininkų ir jaunesniųjų karininkų darbo užmokesčio (10 proc.); valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių Krašto apsaugos ministerijoje ir žandarmerijos valdyboje, atlyginimų ir pensijų (10 proc.); valstybės tarnautojų ir darbuotojų, dirbančių OYAK arba bet kurios įmonės, kurios kapitale fondas turi daugiau kaip 50 proc. kapitalo, darbo užmokesčio (10 proc.); atsargos karininkų atlyginimo (5 proc.)⁴⁴. Taigi tokio tipo įnašai buvo ir yra vieni iš pagrindinių fondo išteklių, užtikrinantys nuolatinės ir saugias pajamas⁴⁵.

OYAK steigimas Turkijoje suformavo ekonominės galios centrą ir sustiprino kariuomenės poveikį įvairiuose sektoriuose. OYAK įsigijo daug strateginių įmonių, tokias kaip cemento bendrovės (pavyzdžiui, „Nigde“, „Iskenderun“ ir „Elazig Cimento“), bankas („Sümerbank“), Turkijos celiuliozės ir popieriaus fabrikas, Turkijos valstybinė geležies ir plieno įmonė („Erdemir“). Šiuo metu fondui priklauso kelių dešimčių bendrovių (daugiau kaip 60, iš kurių 29 verslo vienetai yra visiškai pavaldūs OYAK) akcijų: 49 proc. „OYAK-Renault“, didžiausio šalies

⁴³ <<https://www.worldfinance.com/inward-investment/europe/turkish-fund-extends-asset-base>>, 2020-01-10.

⁴⁴ Parlar S., *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politijöi*, İstanbul: Can Matbaacılık, 2005, p. 107.

⁴⁵ Akça I., „Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions“, *TESEV Democratization Program Policy Report Series: Security Sector 2*, İstanbul: TESEV, 2010, p. 9.

automobilių gamintojo, akcijų; 20 proc. visos cemento produkcijos Turkijoje (tai ši fondą padarė pramonės lyderiu); 20 proc. visos popierinių maišų gamybos Turkijoje; 11 proc. „Goodyear“ padangų bendrovės akcijų ir t. t. Be to, fondas valdo didelį banką („OYAK Bank“, įskaitant privatizuotą „Sümerbank“) ir finansų valdymo bendrovę, kuri yra viena iš septynių didžiausių brokerinių bendrovių šiame sektoriuje⁴⁶. Pastaruosius keletą dešimtmečių analitikai (pavyzdžiui, TESEV⁴⁷) laiko OYAK vienu greičiausiai augančių konglomeratų Turkijoje. Remiantis 2018 m. duomenimis, OYAK bendras turtas sudarė 19,3 milijardo JAV dolerių, o fondo narių skaičius siekė 362 968⁴⁸.

OYAK veikla nukreipta į valstybės civilinės ekonomikos sferas, o gynybos ar karinės pramonės sritį kariuomenė plėtoja per Turkijos ginkluotųjų pajėgų stiprinimo fondą (TSKGV). TSKGV tiesiogiai ir netiesiogiai kontroliuoja 48 įmones ir joms vadovauja, įskaitant šešias organizacijos partneres, septynias patronuojamąsias įmones, du filialus ir 33 bendroves, kurios yra netiesiogiai susijusios su fondu⁴⁹. Fondas valdo keletą dvejojo naudojimo technologijų bendrovių, įskaitant bendrą įmonę su „Daimler-Benz AG“. TSKGV turi penkis pagrindinius pajamų šaltinius: įmonių dividendus, aukas ir dotacijas, Tarptautinės gynybos pramonės mugės pajamas, nekilnojamojo turto pajamas ir finansines pajamas. Turkijos gynybos pramonėje dirba apie 35 000 žmonių, iš jų apie 18 000 TSKGV patronuojamosiose įmonėse⁵⁰. TSKGV, plėtojantis Turkijos gynybos pramonę, 2017 m. pervedė į Gynybos pramonės rėmimo fondą 71 milijoną Turkijos lirų (2018 m. – apie 100 mln. Turkijos lirų). Dėl didelių investicijų Turkija išsiskiria šarvuočių, karinių laivų statybos, elektroninių sistemų

⁴⁶ Akça I., „Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions“, *TESEV Democratization Program Policy Report Series: Security Sector 2*, Istanbul: TESEV, 2010, p. 10.

⁴⁷ Ten pat, p. 12.

⁴⁸ <<https://www.oyak.com.tr/corporate/about-us/oyak-in-numbers/>>, 2020-01-24.

⁴⁹ <<https://www.tskgv.org.tr/en/about-us/history>>, 2020-06-20.

⁵⁰ <<https://www.tskgv.org.tr/en/about-us/interviews/interview-with-the-deputy-general-manager-of-taff-mr-sadik-piyade>>, 2020-06-14.

(kovos valdymo, avionikos, programinės įrangos apibrėžtų radijo stočių, komandų ir valdymo sistemų), treniruoklių, karinių drabužių, įrangos ir logistikos gamyboje. Įmonės, veikiančios Turkijos karinėje pramonėje ir dalyvaujančios gynybos viešųjų pirkimų konkursuose, yra didelės korporacijos, tokios kaip „Mercedes-Benz“, „MAN“, „STFA-Savronik“, „Alarko Holding“ ir t. t.⁵¹ Iš analizuotų pavyzdžių galima spręsti, kad TSKGV sustiprino kariuomenės buvimą kapitalistinėje ekonomikoje, padidino kariuomenės savarankiškumą tenkinant gynybos poreikius ir dar labiau militarizavo karo pramonę.

OYAK ir TSKGV tapo ta ekonomine jėga, į kurią privalo atsižvelgti Turkijos politikai. Bendrai OYAK ir TSKGV fondai disponuoja dešimtimis milijardų Turkijos lirų, o jų galimybių kombinacija sudaro sunkiai išmatuojamą finansinę ir ekonominę galią šalies ekonomikoje. Šių fondų investicijos pasiekė daugiau nei 100 verslo įmonių, kurios dažniausiai yra tarp Turkijos ekonomikos sričių lyderių. Tačiau svarbiau už ekonominius rodiklius yra fondų padėtis, kuri pakeitė Turkijos ekonomikos struktūrą ir pobūdį. Pirmiausia kaip karinio kapitalizmo patekimas į valstybės rinką su OYAK, vėliau ekonomikos militarizacija kartu su TSKGV, kuris paskatino karinės pramonės įsigalėjimą šalies ekonomikoje. Taigi, nors netiesiogiai, Turkijos kariuomenė, kontroliuojanti tokius verslo vienetus kaip OYAK ir TSKGV, daro didelę įtaką Turkijos ekonomikos struktūrai ir ją keičia.

2.3. Turkijos kariuomenės ekonominio pobūdžio poveikio priemonės

Turkijos kariuomenės pretorinių mechanizmų raida dėl globalizacijos, demokratizacijos procesų Turkijoje siejama su netiesioginiais intervencijos į politiką metodais – įtakos dėl ekonominio dominavimo ir korupcijos mechanizmų. Globalizacijos procesams būdingas

⁵¹ Akça I., „Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions“, *TESEV Democratization Program Policy Report Series: Security Sector 2*, Istanbul: TESEV, 2010, p. 26.

tiek teigiamas, tiek neigiamas poveikis ir pasekmės valstybės raidai. Neigiamos globalizacijos procesų pasekmės yra kritinis konkurencijos paaštrėjimas ne tik geopolitinėje, bet ir ekonominėje arenoje. Nuolatinę kovą dėl pigių išteklių šaltinių ir naujų rinkų lydi korupcijos šešėlinės schemos, kuriose dalyvauja šalies institutai ir valdžios atstovai. Taigi OYAK padėtis, jo ekonominė galia, nuolatinis naudos siekimas įtraukė Turkijos kariuomenę į šešėlinius rinkos mechanizmus, tokius kaip rentos siekimas, skirtingų formų korupcija, liberalios rinkos iškraipymas, politinis destabilizavimas ir t. t.

Pirmiausia, dėl ypatingos Turkijos kariuomenės padėties valstybėje, politinė ir ekonominė aplinka sukūrė galimybes siekti įvairių tipų rentos – pigių paskolų prieinamumo, nebrangios užsienio valiutos, leidimų importuoti tam tikras prekes ir t. t.⁵² Todėl Turkijos kariuomenės kontroliuojamų verslo subjektų ekonominė sėkmė grindžiama ne tik sėkminga ekonomine veikla, bet ir netiesiogine finansine nauda – iš skirtingų tipų rentų. Remiantis OYAK veiklą reglamentuojančio įstatymo straipsniu, fondas atleidžiamas nuo „visų mokesčių“⁵³ (fondo mokesčio, paveldimo turto mokesčio, žyminio mokesčio, pajamų mokesčio ir pan.). OYAK turtas ir nuosavybė turi išskirtines apsaugos priemones, nes visam fondo turtui, taip pat pajamoms ir paskoloms turėtų būti suteikiamos tokios pačios teisės ir privilegijos kaip ir valstybės turtui⁵⁴. Kad būtų užtikrinta apsauga nuo ekonominės rizikos, OYAK turi unikalią privilegiją, kuri leidžia fondui nuostolingas ar bankrutuojančias įmones įteisinti kaip valstybines ekonomines įmones, kurias „gelbėjamos“ valstybės sąskaita⁵⁵. Šiuo metu fondas taip pat neatsisako valstybės suteiktų lengvatų, naudojasi dabartinės valdžios nuolankumu ir aktyviai dalyvauja valstybės turto privatizacijoje.

⁵² Demir F., „Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey“, *Development and Change* 36, 2005, p. 669.

⁵³ Ten pat, p. 676.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ State Economic Enterprises (SEE).

Antra, OYAK kontroliuojamas verslas susidūrė su moralinės rizikos problemomis. Pirmiausia tai susiję su kariuomenės vadovybės dalyvavimu valstybės sprendimus priimančioje struktūroje – Nacionalinėje saugumo taryboje, ir netiesiogiai OYAK valdyboje, direktorių taryboje ir fondo generalinėje asamblėjoje. Moralinė rizika atsirado dėl slaptų ekonominių sprendimų, kurie svarstomi Nacionalinėje saugumo taryboje ir kurie galėjo turėti tiesioginį poveikį OYAK operacijoms rinkoje. 2001 m. vasarį Nacionalinėje saugumo taryboje kilo politinė krizė⁵⁶, vyriausybė prarado pasitikėjimą dėl nesugebėjimo sudaryti koaliciją su politiniais partneriais ir korupcijos. „Jei nebūtų korupcijos, nebūtų krizės“⁵⁷, oficialiai pareiškė Huseyinas Kivrikoglu, tuometinis Turkijos generalinio štabo viršininkas. Dėl devalvacijos Turkijos valiuta nuvertėjo 40 proc.⁵⁸ ir sukėlė sunkių padarinių Turkijos ekonomikai. Tačiau iš visų pagrindinių Turkijos verslo grupių tik OYAK savo finansinius portfelius laiku pervedė iš liros į JAV dolerius, o tai fondui užtikrino teigiamą finansinį rezultatą. Kita vertus, OYAK konkurencinis dominavimas leido apriboti visų kitų bankų veiklą, mokant kariškiams algas ir pensijas tik per „OYAK Bank“⁵⁹ ir taip tampant vieninteliu banko paslaugų teikėju tiek karinėms struktūroms, tiek į atsargą ar pensiją išėjusiems kariškiams. Šitaip kariuomenė pademonstravo savo neigiamą ekonominio pobūdžio įtakos veiksnį – konkurencijos politika, jos iškraipymo galimybės ir ne tik reikšmingai ribojant konkurenciją rinkoje, bet ir sukuriant monopoliją.

Turkijos cemento pramonės konkurencijos politika taip pat pasižymi monopolijos savybėmis. OYAK suvienijus penkias cemento

⁵⁶ Akyurek C., „The Turkish Crisis of 2001 A Classic?“, *Emerging Markets Finance and Trade* 42, 2006, p. 25.

⁵⁷ The Zaman, April 04, 2001.

⁵⁸ Akyurek C., „The Turkish Crisis of 2001 A Classic?“, *Emerging Markets Finance and Trade* 42, 2006, p. 26.

⁵⁹ Demir F., „Militaryization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey“, *Development and Change* 36 (4), 2005, p. 676.

įmonės, kurių akcijomis prekiaujama Stambulo vertybinių popierių biržoje⁶⁰, buvo eliminuota konkurencija Turkijos cementų rinkoje. 2019 m. duomenimis, „OYAK Cement“ tapo didžiausia cemento gamintoja ir rinkos lydere Turkijoje⁶¹. Reikia pažymėti, kad nei Turkijos aukščiausioji privatizavimo taryba (OYK⁶²), nei Konkurencijos valdyba (RK) nesiėmė jokių veiksmų, o toleravo galimą „OYAK Cement“ pažeidimą antimonopolinėje srityje.

Trečia, kariuomenė parodė savo netiesioginę įtaką politiniams sprendimams reguliuojant privatizavimo procesus. Anot F. Demiro, „Sümerbank“ privatizavimo byla metė korupcijos šešėlį ant privatizavimo konkurso. Mat bankas buvo parduotas OYAK be aukciono ir už „simbolinę kainą“, nors įėjo į geriausių privačių bankų šešetą, nes valdė 1,6 milijardo dolerių vertės turtą. Ginčytinas vien tas faktas, kad OYAK sandoriui buvo suteikta paskola „už pirmuosius penkis mėnesius mokant 15 proc. palūkanų normą“⁶³, nors tuo metu tarpbankinės palūkanų normos viršijo 80 proc., o infliacija siekė 70 proc. Todėl ne be pagrindo OYAK direktorių valdybos pirmininkas tikino, kad „pelnas, kurį OYAK gaus po sandorio per 4–5 mėnesius, bus lygus 25 kitų OYAK filialų bendram pelnui arba galbūt jį viršys“⁶⁴. Šios prognozės pasitvirtino, kai vien per 2001 m. po „Sümerbank–OYAK Bank“ susijungimo buvo uždirbta 167 trilijonai lirų pelno.

Metalurgijos įmonės „Erdemir“ privatizavimas atskleidė piktnaudžiavimo faktorių užimant dominuojančią poziciją Turkijos ekonomikoje. Privatizavimo metu buvo formuojama nuomonė apie per-

⁶⁰ <<https://ahvalnews.com/turkey-industry/turkeys-biggest-cement-maker-oyak-merge-publicly-traded-units>>., 2020-02-13.

⁶¹ <<https://www.worldcementassociation.org/about-us/our-members/oyak-cement>>, 2020-02-13.

⁶² Supreme Privatization Board – Aukščiausioji privatizavimo taryba.

⁶³ Demir F., „Militaryization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey“, *Development and Change* 36, 2005, p. 676.

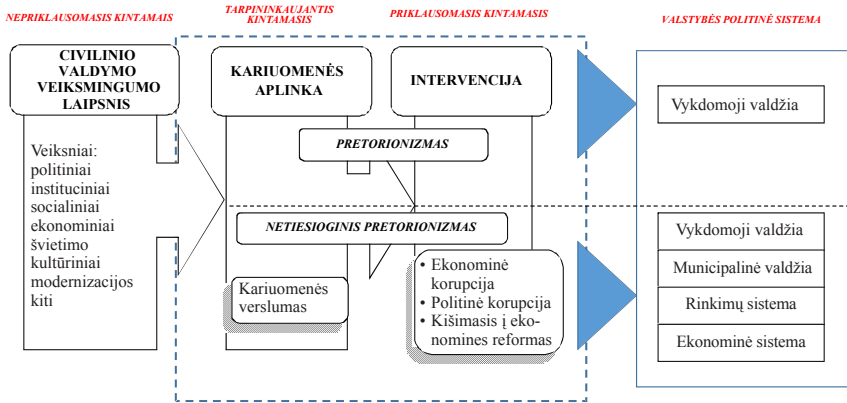
⁶⁴ Akça I., „Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions“, *TESEV Democratization Program Policy Report Series: Security Sector 2*, Istanbul: TESEV, 2010, p. 12.

kamų įmonių strateginę reikšmę Turkijos valstybei ir apie neigiamą poveikį, jei tokias įmones įsigis užsienio kapitalas. Buvo siekiama pabrėžti OYAK kaip strateginės įmonės svarbą, fondo atitiktį šalies nacionalinio saugumo interesams. Kampanijoje dalyvavo Turkijos kariuomenės patronažo tinkle esančios politinės grupuotės, nevyriausybines organizacijos, laikraščiai, profesinės sąjungos ir prekybos rūmai, kurie buvo kviečiami viešai protestuoti, kad „Erdemir“ nebūtų parduota užsienio bendrovei. Šitaip OYAK sugebėjo laimėti aukcioną ir įsigyti kontrolinį trečios pagal dydį metalurgijos įmonės pasaulyje („Erdemir“) akcijų paketą už nepagrįstai mažą kainą. Taigi Turkijos ekonomikoje įsitvirtinęs kariuomenės verslumas sukūrė dominuojantį verslo subjektą, kuris sugebėjo užimti monopolines pozicijas keliuose rinkos segmentuose. O tai leido atsirasti korupciniams mechanizms ir prisidėjo prie institucijų nefunktionalumo arba diskreditacijos ir sukėlė šalyje politinį nestabilumą.

3. Modernaus pretorionizmo koncepcijos struktūra

Turkijos valstybės raidos procesai, taip pat kariuomenės modernizacija parodė pretorinės sistemos sugebėjimą prisitaikyti prie socialinių bei politinių įvykių. Todėl Turkijos kariuomenės verslumo atvejis atveria galimybę išplėsti A. Perlmutterio (1969), E. Nordlingerio (1977) ir kitų bendrą supratimą apie pretorionizmą ir jo dėmenis (žr. 2 pav.).

Turkijos kariuomenės verslumo analizė atskleidžia kitokią, dar kaip reikiant neišnagrinėtą kariuomenės pretorinio pobūdžio pjąvį. Kariuomenės kontroliuojami verslo vienetai buvo sukurti reaguojant į išorinius kariuomenės aplinkai dirgiklius. Todėl atsiradęs kariuomenės verslumas buvo tipinė reakcija į civilinės valdžios (ne)veiksmingumą. Būdamas pretorionizmo koncepcinėje struktūroje tarpininkaujantis veiksnys, jis paaiškina netiesioginių, nesmurtinių intervencijos būdų – ekonominės įtakos, ekonominio dominavimo, korupcinių mechanizmų, atsiradimą dėl besikeičiančios išorės aplinkos.

2 pav. *Modernaus pretorionizmo koncepcinė struktūra*

Turkijos kariuomenės verslumas lemia pretorionizmo apraiškų išsivystymą joje. Sėkminga ekonominė veikla sukūrė tokią situaciją, kai dėl papildomai teikiamų finansinių instrumentų buvo užtikrintos didesnės pajamos kariuomenės nariams. Tai leido Turkijos ginkluotųjų pajėgų atstovams įtvirtinti savo vietą visuomenės hierarchijoje kaip privilegijuotos bendruomenės. Anot I. Akça'os, OYAK interpretuojamas kaip savotiškos karininkų klasės, „uždaro / intraversinio socialinio sluoksnio, galinčio save išlaikyti“, formavimo rodiklis⁶⁵. O remiantis E. Nordlingerio teiginiais, „visuomenės sluoksnių struktūra, socialinio statuso pasiskirstymas, kultūrinės savybės, organizacinės struktūros, taip pat ekonominės modernizacijos lygis yra tokio politinio reiškimo kaip pretorionizmas pagrindas“⁶⁶. Todėl tais atvejais, kai šie sluoksniai yra politiškai ir ekonomiškai dominuojantys, valdant nevienalyčiam politiniam režimui karininkų bruzdėjimai gali paskatinti karinę intervenciją.

⁶⁵ Akça I., „Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions“, *TESEV Democratization Program Policy Report Series: Security Sector 2*, Istanbul: TESEV, 2010, p. 14.

⁶⁶ Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977, p. 32.

Prie Turkijos pretorionizmo raidos prisideda ir militarizuota jos verslumo organizacijų valdymo struktūra. Kalbant apie administracinę struktūrą, OYAK turi atstovų valdybą, kurią sudaro nuo 50 iki 100 kariuomenės atstovų, ir 40 vietų generalinę asamblėją, į kurią įeina tik devyni civiliai nariai. Fondo direktorių valdybą sudaro septyni nariai ir generalinis direktorius. Nuo 2008 m. šeši iš devynių OYAK direktorių buvo kariuomenės atstovai arba pasitraukę iš kariuomenės tarnybos karininkai (keturi aktyvūs ir du išėję į užtarnautą poilsį generolai)⁶⁷. Fondo generalinę asamblėją sudaro gynybos ministras, finansų ministras, generalinio štabo viršininkas, sausumos pajėgų, karinių jūrų pajėgų ir oro pajėgų vadai, žandarmerijos generalinis vadas ir kt. Taigi OYAK administracinės struktūros organizacija atskleidžia, kaip kariuomenė kontroliuoja situaciją viename iš didžiausių Turkijos ekonomikos vienetų.

TSKGV veikla padeda Turkijos kariuomenei dominuoti šalies ekonomikoje, plečiant kariuomenės netiesiogiai kontroliuojamą verslo vienetų tinklą. Fondo generalinio direktoriaus Alano Engino (buvęs Turkijos ginkluotųjų pajėgų generolas ir specialiųjų pajėgų vadas) teigimu, tiesioginis fondo indėlis į gynybos pramonę vykdomas kuriant naujas įmones, kurios yra esamų įmonių partnerės, didinant jo dalį įmonėse ir dalyvaujant didinant tų įmonių kapitalą⁶⁸. Nuo pat įkūrimo 1987 m. TSKGV vadovauja tik buvę karininkai⁶⁹, sudarydami militarizuotą fondo valdymo struktūrą. Nors TSKGV turi patikėtinių valdybą, kurioje tarybos pirmininko pareigas eina Turkijos prezidentas R. T. Erdoganas, kariuomenės atstovai išsaugo monopoliją ir savarankiškumą, sprendžiant daugelį klausimų, susijusių su kariuomenės modernizacijos poreikių įvertinimu. Apibendrinant galima teigti, kad, žvelgiant į kariuomenės verslo vienetų militari-

⁶⁷ Çetin T., Yılmaz F., „Understanding the Process of Economic Change in Turkey: An Institutional Approach“, *Nova Science Pub Inc.*, 2010, p. 175.

⁶⁸ <<https://www.defenceturkey.com/en/content/turkish-armed-forces-foundation-significant-contributions-to-develop-turkish-defence-industry-213>>.

⁶⁹ Managers of The Foundation, <<https://www.tskgv.org.tr/en/about-us/managers-of-the-foundation>>, 2020-06-28.

zuotos valdymo struktūros pjūvius, matyti, jog kariuomenės atstovai turi „santykinai“ autonominę valdžią didesniuose ir sudėtingesniuose valdžios tinkluose, apimančiuose kitus socialinius, ekonominius ir politinius subjektus.

Kariuomenės intervencijos kategorija taip pat gali būti praplėsta papildomais dėmenimis. Atsižvelgiant į Turkijos kariuomenės atvejį, korupcija yra išplėstinė charakteristika, kurią galima apibūdinti kaip netiesioginę intervenciją į politinius valstybės reikalus (žr. 2 pav.). *Netiesioginė* intervencija pasireiškia tuo, kad identifikuoti kariuomenės veiksmus beveik neįmanoma, nes šešėlinėje veikloje dalyvauja verslo vienetai, siekiantys sau ekonominės naudos. Vadinasi, Turkijos kariuomenė, išnaudodama savo kontroliuojamų verslo subjektų galimybes ir pajėgumus, turi galimybę netiesiogiai ir nesmurtinėmis priemonėmis veikti politinę valdžią.

Korupcinis elgesys yra nukrypimas nuo gero valdymo, o iškreiptas valstybės valdymas lemia neracionalų išteklių ir nevienodą pajamų paskirstymą. Tai skatina rentos siekimą, kuris kaip korupcinio pobūdžio mechanizmas apibūdina valstybės ir kitų veikėjų bei institutų sąveikos žalingumą. Kadangi valstybė, vadovaudamasi tam tikrais įstatymais, turi nuosavybės teisių paskirstymo monopolį subsidijoms, mokesčiams, tarifams, importo kvotoms ir pan.⁷⁰, Turkijos atveju, kaip replikavo F. Demiras, „galima pastebėti rentos svarbą tarp koalicijos siekiančių kariškių, biurokratijos ir rinkos. Turkijos kariuomenės atstovai, turėdami konstitucines privilegijas teisinėje ir politinėje struktūrose, netinkamai pasinaudojo šia diskrecija, tuo padidindami savo ekonominę galią ekonomikoje. Taigi kariuomenė tapo rentos siekiančių koalicijų dalimi ir socialine bei ekonomine klase politinėje ir ūkio srityse“⁷¹. Taigi dalyvaujama išteklių perskirstymo mechanizmuose Turkijos kariuomenė sutelkia savo žinioje

⁷⁰ Lambsdorff J. G., „Corruption and Rent-seeking“, Kluwer Academic Publishers, Public Choice, 113, 2002, p. 5.

⁷¹ Çetin T., Yilmaz F., „Understanding the Process of Economic Change in Turkey: An Institutional Approach“, *Nova Science Pub Inc.*, 2010, p. 1–369.

ekonominę ir politinę galią, o rentos siekimo mechanizmai skatina sistemine politinę korupciją.

Politinė korupcija lemia ne tik neracionalų išteklių paskirstymą, bet ir manipuliavimą politinėmis institucijomis, darant poveikį šalies politinei sistemai, politinių partijų veiklai, rinkimų procesams, o tai dažnu atveju sukelia institucinį nuosmukį⁷². Anot S. Huntingtono, „korupcijos funkcija ir atsiradimo priežastys yra tokios pat kaip ir smurto. <...> Jie abu turi silpnų politinių institucijų simptomų; abiem būdinga tai, ką vėliau vadinome pretorinėmis visuomenėmis. Abu jie atlieka priemonių, kuriomis individai ir grupės susisiečia su politine sistema, vaidmenį ir faktiškai dalyvauja šios sistemos veikime – būdais, kurie pažeidžia šios sistemos moralę“⁷³. P. Mauro teigimu, korupcija ir politinis nestabilumas turėtų būti laikomi dviem tos pačios monetos pusėmis, iliustruojančiomis institucinio neefektyvumo sustiprėjimą⁷⁴. Aukščiausio politinio neefektyvaus valdymo sąlygomis dėl korupcinių mechanizmų veikimo, kai politinei valdžiai kyla egzistenciniai iššūkiai, kariuomenė, ir nenaudodama tiesioginių intervencijų, gali didinti savo autonomiją. Šitaip yra apribojamas politinės valdžios atstovų kišimasis į kariuomenės kaip institucijos reikalus ir paliekama galimybė savarankiškai tvarkyti vidaus reikalus, apriboti galimybes patekti į valdžią tam tikroms visuomenės grupėms, naudojant valstybę kaip įrankį formuoti politinę konkurenciją ir t. t.

Išvados

Turkijos kariuomenės atvejo analizė pasirinkta neatsitiktinai. Kariuomenės atstovų remiama Respublikos globos ideologija ir itin didelė politinė įtaka valdžios struktūrose bei XX a. atsiradę globalizacijos ir

⁷² Amundsen I., „Political Corruption: An Introduction to the Issue“, *Chr. Michelsen Institute. Development Studies and Human Rights*, 1999, p. 7.

⁷³ Huntington S., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968, p. 55.

⁷⁴ Mauro P., „The Persistence of Corruption and Slow Economic Growth“, *IMF Staff Papers*, 2004. Vol. 51.

demokratizacijos procesai keitė kariuomenės vaidmens pobūdį. Turkijos ginkluotųjų pajėgų svarba pasikeitė į aiškiai orientuotą oligarchinės politikos ir korporacijų įgyvendinamo neoliberalizmo modelį. Peržiūrėjus analizės duomenis, straipsnyje papildytas pretorionizmo koncepcijos modelis, išryškinant netiesioginio intervencionalizmo mechanizmus. Iš atvejo analizės paaiškėjo, kad dėl įvairių valstybės raidos procesų pretorionizmo reiškinio koncepcinė struktūra turėjo transformuotis. Siekiant ją papildyti pasitelkti du susiję reiškiniai – kariuomenės verslumas ir netiesioginiai intervencijos būdai.

Pirmasis reiškinys – kariuomenės verslumas, praplečia pretorionizmo koncepcijos kariuomenės aplinkos kategoriją. Turkijos kariuomenės dalyvavimas ekonomikoje yra netipiškas visuomenės ir kariuomenės sąveikos reiškinys. Kariuomenės verslumo pavyzdžiai yra Turkijos kariuomenės pensijų fondas OYAK ir Turkijos ginkluotųjų pajėgų stiprinimo fondas TSGKV. Dėl jų finansinės galios šalies ekonominėje sistemoje ir politinės įtakos valstybės valdymo sistemoje Turkijos ginkluotosios pajėgos įgijo neįprastą ekonominę ir politinę institucinę autonomiją. Būtent tai leidžia praplėsti tiriamojo reiškinio koncepcinę struktūrą, nes didesnė kariuomenės autonomija, civilinės valdžios kontrolės mechanizmų silpnėjimas lemia kariuomenės pretorinių bruožų išsaugojimą. Kita vertus, ne pats kariuomenės verslumas, bet už jo slypintys korupciniai mechanizmai yra svarbus tiesiogines ir netiesiogines intervencijas jungiantis veiksnys.

Antrasis reiškinys – tai netiesioginiai intervencijos būdai, kurie yra kariuomenės verslumo padarinys dėl išorinių jos aplinkai veiksnių. Turkijos kariuomenės dalyvavimo ekonomikoje veikla paskatino korupcinio pobūdžio mechanizmų (rentos siekimo, korupcijos ir patronažo) atsiradimą. Jais siekiama išlaikyti (išplėsti) politinę galią, kai kariuomenės verslumo mechanizmai tampa įtakos objektais, kurie mainomi į vyriausybės subsidijas, politines nuolaidas ir kitas politinio pobūdžio privilegijas. Suteikta galia, suvokiama racionaliame kontekste, reiškia ne tik pranašesnės pozicijos turėjimą (korupcinis mechanizmas), bet ir tam tikrų politikai būdingų funkcijų vykdy-

mą. Kita vertus, tokie mechanizmai neturi tiesioginių kariuomenės korupcijos bruožų. Kitaip tariant, kariuomenės ekonominės veiklos priemonės lemia netiesioginių nesmurtinių intervencijos būdų kilmę. Todėl netiesioginiai intervencijos būdai leidžia suformuluoti tikslesnę pretorionizmo koncepcinę struktūrą, atsižvelgiant į reiškinio elementų svarbą politiniame gyvenime.

Straipsnyje identifikuotos naujos reiškinio kategorijos – kariuomenės verslumas, netiesioginiai intervencijos būdai – sudaro galimybę papildyti supratimą apie pretorionizmo reiškinį valstybėje. Pretorionizmo koncepcijos praplėtimas leidžia kitu kampu pažvelgti į ginkluotąsias pajėgas, kurios turi korporatyvinių interesų valstybės ekonomikoje. Tai ypač aktualu Artimųjų Rytų ir Centrinės Azijos regionų valstybių kariuomenių atvejais, nes, numatant demokratijos ir ekonominio išsivystymo, kariuomenės verslumo pobūdį ir laispnį tokiose valstybėse, bus galima įvertinti civilinės kontrolės praradimą ir pretorionizmo apraiškų atsiradimą. Atsižvelgiant į tai, kad visuomenės ir kariuomenės santykių diskurse egzistuoja pretorionizmo koncepcinės struktūros tyrimų sąstingis, tolesni tyrimai visų pirma galėtų koncentruotis į gilesnę reiškinio prigimtį, netiesioginio pretorionizmo būdų analizę.

Literatūra ir šaltiniai

- Acar K., „Civilian and Military Relations in Turkey: A Historical Survey“, *CMI Working Paper* 11, 2016, p. 1–32, <<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24848.10243>>.
- Akça I., „Military-Economic Structure in Turkey: Present Situation, Problems, and Solutions“, *TESEV Democratization Program Policy Report Series: Security Sector 2*, Istanbul: TESEV, 2010, <<https://www.files.ethz.ch/isn/120118/gsr-2-eng.pdf>>.
- Akyurek C., „Turkish Crisis of 2001 A Classic?“, *Emerging Markets Finance and Trade* 42 (1), 2006, p. 5–32, <<https://doi.org/10.2753/REE1540-496X420101>>.
- Alagappa M., *Investigating and explaining Change: An Analytical Framework*, Stanford University Press, 2001, p. 29–66.
- Amundsen I., „Political Corruption: An Introduction to the Issue“, *Chr. Michelsen Institute. Development Studies and Human Rights*, 1999, <<https://www.cmi.no/publications/1040-political-corruption>>.
- Birsen Örs H., „The Perception of the Army by Armenian Minorities Living in Turkey“, *Armed Forces & Society* 36 (4), 2010, p. 604–626, <<https://doi.org/10.1177/0095327X09344060>>.

- Brömmelhörster J., Paes W.-C., *The Military as an Economic Actor. Soldiers in Business*, Palgrave Macmillan Ltd, 2003, <<https://doi.org/10.1057/9781403944009>>.
- Çetin T., Yilmaz F., *Understanding the Process of Economic Change in Turkey: An Institutional Approach*, Nova Science Pub Inc., 2010.
- Demir F., „Militarization of the Market and Rent-Seeking Coalitions in Turkey“, *Development and Change* 36 (4), 2005, p. 667–690, <<https://doi.org/10.1111/j.0012-155X.2005.00429.x>>.
- Egreteau R., „Patterns of Military Behavior in Myanmar’s New Legislature“, *Asia Pacific Bulletin*, Nr. 233, 2013.
- Egreteau R., „The Continuing Political Salience of the Military in Post-SPDC Myanmar“, *Debating Democratization in Myanmar*, ISEAS–Yusof Ishak Institute, 2014, p. 259–284, <<https://doi.org/10.1355/9789814519151-019>>.
- Finer S. E., „The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics“, *Transaction Publishers*, Aug 1, 2002, p. 1–268.
- Goh K., Muravska J., „Military-owned Businesses: Corruption & Risk Reform“, *Transparency International UK, International Defence and Security Programme*, London.
- Göktepe G., Satyanath S., „The Economic Value of Military Connections in Turkey“, *Public Choice* 155, 2013, p. 531–552, <<https://doi.org/10.1007/s11127-011-9886-8>>.
- Hawser A., „Emerging Markets: Companies to Watch: Oyak Group / Turkey“, <<https://www.gfmag.com/magazine/april-2005/emerging-markets-companies-to-watch-oyak-group-turkey>>.
- Huntington S., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968.
- Jacoby T., „A Historical Perspective on the July 2016 Coup Attempt in Turkey“, *Insight Turkey* 18 (3), 2016, p. 119–138.
- Jenkins J. C., Kposowa A. S., „The Political Origins of African Military Coups“, *International Studies Quarterly* 36, 1992, p. 271–291, <<https://doi.org/10.2307/2600773>>.
- Karabelias G., „The Evolution of Civil-Military Relations in Post-War Turkey, 1980–1995“, *In Seventy-Five Years of the Turkish Republic*, Portland, Oregon: Frank Cass Publishers, 2000, p. 139–140, <<https://doi.org/10.1080/00263209908701289>>.
- Kiney D. H., „Politicians at Arms: Civilian Recruitment of Soldiers for Middle East Coups“, *Armed Forces & Society* 45 (4), 2019, p. 681–701, <<https://doi.org/10.1177/0095327X18777983>>.
- Lambsdorff J. G., „Corruption and Rent-seeking“, *Kluwer Academic Publishers, Public Choice*, 113, 2002, p. 97–125, <<https://doi.org/10.1023/A:1020320327526>>.
- Managers of The Foundation, <<https://www.tskgv.org.tr/en/about-us/managers-of-the-foundation>>, 2020-06-28.
- Mani K., „Military in Business. State-Making and Entrepreneurship in the Developing World“, *Armed Forces & Society* 33 (4), 2007, p. 591–611, <<https://doi.org/10.11772F0095327X06291348>>.

- Mauro P., „The Persistence of Corruption and Slow Economic Growth“, *IMF Staff Papers* 51 (1), 2004, <http://www.imf.org/External/Pubs/FT/sta_ffp/2_004_01/pdf/mauro.pdf>.
- McAlister L. N., „The Military“, Johnson John J. (ed.), *Continuity and Change in Latin America*, Stanford, CA: Stanford University Press, 1964.
- Moran J. P., „Praetorians or Professionals? Democratization and Military Intervention in Communist and Post-communist Russia“, *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 15 (2), 1999, <<https://doi.org/10.1080/13523279908415405>>.
- Nordlinger E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, 1977. OYAK in numbers, <<https://www.oyak.com.tr/corporate/about-us/oyak-in-numbers/>>, 2020-01-24.
- Parla T., „Mercantile Militarism in Turkey, 1960–1998“, *New Perspectives on Turkey*, 1998.
- Parlar S., *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, İstanbul: Can Matbaacılık, 2005.
- Perlmutter A., „The Praetorian State and the Praetorian Army. Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities“, *Comparative Politics* 1 (3), 1969, p. 382–404, <<https://doi.org/10.2307/421446>>.
- Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija, <https://www.ku.lt/shmf/wp-content/uploads/sites/6/2016/03/Riekasius_politinis-dalyvavimas_2011.pdf>.
- Raviot J.-R., „Putinism: A Praetorian System?“, *Notes de l'Ifri*, 2018, p. 1–32.
- Sakallioğlu U. Cizre, „The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy“, *Comparative Politics* 29 (2), 1997, p. 151–166.
- Singh C., Bailey M., „Praetorian Democracy, Illiberal but Enduring: Pakistan as Exemplar“, *Southeast Review of Asian Studies*, 2013.
- The World Cement Association. Oyak Cement, <<https://www.worldcementassociation.org/about-us/our-members/oyak-cement>>, 2020-02-13.
- Turkey’s biggest cement maker OYAK to merge publicly traded units, <<https://ahval-news.com/turkey-industry/turkeys-biggest-cement-maker-oyak-merge-publicly-traded-units/>>, 2020-02-13.
- Turkish Armed Forces Foundation: Significant Contributions to develop Turkish Defence Industry, <<https://www.defenceturkey.com/en/content/turkish-armed-forces-foundation-significant-contributions-to-develop-turkish-defence-industry-213>>, 2020-06-28.
- Turkish Armed Forces Foundation, <<https://www.tskgv.org.tr/en/about-us/history>>, 2020-06-20.
- Turkish Armed Forces Foundation, <<https://www.tskgv.org.tr/en/about-us/interviews/interview-with-the-deputy-general-manager-of-taff-mr-sadik-piyade>>, 2020-06-14.
- Turkish Fund extends Asset Base, <<https://www.worldfinance.com/inward-investment/europe/turkish-fund-extends-asset-base>>, 2020 01 10.
- Watkins Frederick Mundell, „Praetorianism“, *The Encyclopedia of the Social Sciences* (New York, 1934), xii, p. 305–306.
- Марк К., Энгельс Ф., *СОЧИНЕНИЯ*, Государственное издательство политической литературы, т. 10, 11, 12, Москва, 1958.